

16. Научный отчет об археологических раскопках Днепропетровского исторического музея за 1970 год // НДА ДИМ.
17. Научный отчет об археологических раскопках, проведенных отрядом Днепропетровского исторического музея днепропетровской постоянно действующей археологической экспедиции ИА АН УССР июль–сентябрь 1973 года // НДА ДИМ.
18. Научный отчет об археологических спасательных раскопках Днепропетровского исторического музея за 1978 год // НДА ДИМ.
19. Научный отчет об археологических раскопках Днепропетровского исторического музея за 1984 год // НДА ДИМ.
20. Научный отчет об археологических раскопках Днепропетровского исторического музея за 1987 год // НДА ДИМ.
21. Объяснительная записка // Отчеты сотрудников музея об археологических раскопках за 1964–1966 г. // НДА ДИМ. – Оп. 1, д. 428.
22. Отчет о командировке в г. Павлоград старшего научного сотрудника Днепропетровского Исторического музея Крыловой Л. П. (24/III – 67 г. – 30/ III – 67 г.) // Отчеты сотрудников музея об археологических раскопках за 1964–1966 г. // НДА ДИМ. – Оп. 1, д. 428.
23. Отчет о командировке в г. Павлоград ст. научного сотрудника – археолога Крыловой Л. П. (29 апреля – 1 мая 1967 г.) // Отчеты сотрудников музея об археологических раскопках за 1964 – 1966 г. // НДА ДИМ. – Оп. 1, д. 428.

Надійшла до редколегії 15. 09.2009.

УДК 902 (477.63)

Л. М. Голубчик*, В. А. Ромашко, Є. Л. Фещенко**, Д. Л. Тесленко****

**Дніпропетровський обласний центр з охорони історико-культурних цінностей*

***Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара*

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ОБСТЕЖЕННЯ ЗРУЙНОВАНИХ КУРГАНІВ ПОБЛИЗУ с. ЄЛІЗАВЕТІВКА ПЕТРИКІВСЬКОГО РАЙОНУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Подано опис частково зруйнованої, в результаті грабіжницьких розкопок, могили з частковою кремацією на стороні епохи пізньої бронзи та поховальної споруди в кам'яній скрині епохи раннього металу, а також інвентарю з повністю зруйнованих поховань зрубної і кіммерійської культур.

Ключові слова: археологічна пам'ятка, курган, грабіжницькі розкопки, поховання в кам'яній скрині, поховання зрубної культури, кіммерійське поховання.

Приводится описание частично разрушенного, в результате грабительских раскопок, захоронения с частичной кремацией на стороне эпохи поздней бронзы и погребального сооружения в каменном ящике эпохи раннего металла, а так же инвентаря из полностью разрушенных погребений срубной и киммерийской культур.

Ключевые слова: археологический памятник, курган, грабительские раскопки, погребение в каменном ящике, погребения срубной культуры, киммерийское захоронение.

The description of partly destroyed burial place, as a result of predatory excavations, with partial cremation on the side of epoch of late bronze and funeral building in the stoning box of epoch of early metal, and similiary inventory from the fully blasted burials of frame and kymmeriysky cultures.

Key words: archaeological monument, burial mound, predatory excavations, burial in a stoning box, burials of frame culture, kymmeriysky burial place.

Археологічні пам'ятки – найчисельніший вид пам'яток культурної спадщини на території Дніпропетровської області. Чинним законодавством як для самих

пам'яток археології, так і для земель, на яких вони розташовані, визначена державна форма власності. Забезпечити збереженість пам'яток можливо через певну низку пам'яткоохоронних заходів, головним з яких є визначення балансоутримувача, який повинен опікуватися збереженням пам'яток.

У ст. 32 (п.б.10) Закону України «Про місцеве самоуправління в Україні» визначено, що забезпечення охорони пам'яток історії та культури відноситься до делегованих повноважень виконавчих органів сільських та селищних рад.

Але, якщо пам'ятки історії і монументального мистецтва сільські та селищні ради беруть на баланс, то від пам'яток археології категорично відмовляються. А це призводить до їх недоглянутості та сприяє, останнім часом, поширенню випадків псування насипів курганів, грабіжницьким розкопкам.

Яскравим прикладом активної діяльності сучасних грабіжників курганів є зафіксоване в 2009 р. руйнування курганів на заплавах земель р. Оріль поблизу с. Єлизаветівка Петриківського р-ну Дніпропетровської обл. Означена територія Єлизаветівської сільради має складну геологічну будову через наявність декількох старих річищ з старицями та виразними прирусловими валами, на яких розташовані численні пам'ятки археології, в тому числі частина площі поселення пізнього бронзового віку Лобойківка-1 [9], декілька курганних груп та поодиноких курганів. За інформацією голови Єлизаветівської сільради М. І. Савченка два з цих курганів було пограбовано невідомими особами восени 2008 р. та навесні 2009 р. За фактом руйнування пам'яток місцеві органи влади звернулися до Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей та прокуратури.

Частково зруйновані розкопками грабіжників пам'ятки було обстежено співробітниками Центру та археологами Дніпропетровського національного університету.

Один з цих курганів входить у курганну групу, яка складається з двох насипів (охоронний № 4162 за списком пам'яток археології в Дніпропетровській обл.). Група розташована на краю високої правобережної надзаплавної тераси стариці р. Оріль. Другий – в групу з трьох насипів (охоронний № 4163 за списком пам'яток археології в Дніпропетровській обл.), які займають край одного з прируслових валів.

Курган № 4162 має овальний в плані насип, орієнтований з півночі на південь. Діаметри насипу дорівнюють 47 та 40 м, висота з боку поля становить 1,6 – 1,7 м, з боку заплави – близько 5,5 – 6 м. Шукачами скарбів у центрі насипу вирилася яма неправильної трапецієподібної форми розмірами 3,8 x 3,1 м, глибиною від рівня сучасної поверхні кургану 1,3 м. Грабіжники дорилися до великих брил граніту, витягти які з ями не змогли.

Брили, які залишилися в ямі, розчищені під час огляду. Скоріш за все вони являють собою рештки кам'яної скрині основного поховання. По краях скупчення каменів знаходяться дві косо встановлені прямокутні в плані брили розмірами 1,75 x 0,95 x 0,25 – 0,3 м і 1,6 x 0,9 x 0,2 – 0,25 м, які ймовірно були стінками скрині. Між ними знаходиться брила трапецієподібної в плані форми довжиною 1,8 м, шириною 1,15 та 0,8 м, товщиною близько 0,3 м – кришка скрині. Всі три брили орієнтовані з півночі на південь. Таким же чином орієнтовані ще декілька дрібніших каменів, які лежали між центральною та східною брилами (рис. 1).

Курган № 4163 відомий під назвою «Бажанова Могила». Він має овальну в плані форму, орієнтовану з півночі на південь. Діаметри насипу дорівнюють 44 та 40 м. Його висота з боку поля становить 1,8 м, з боку заплави – не менш як 3,8–4 м (рис. 2).

У центральній частині насипу грабіжники вирили траншею довжиною 6,5 м, шириною 0,5 – 0,7 м, глибиною від рівня сучасної поверхні 1–1,5 м, та шурф неправильної прямокутної форми розмірами 1,8 x 2 м, глибиною 1,9 м. У північно-

східному та південно-західному кутах шурфу на глибину 1 м від його дна забурені круглі ями (рис. 2). Шурф закладений на місці охоронного знака «Пам'ятка археології», який був розбитий на дві частини і відкинутий вбік.

У південному профілі шурфа зафіксований впуск поховання, яке було досліджено під час огляду.

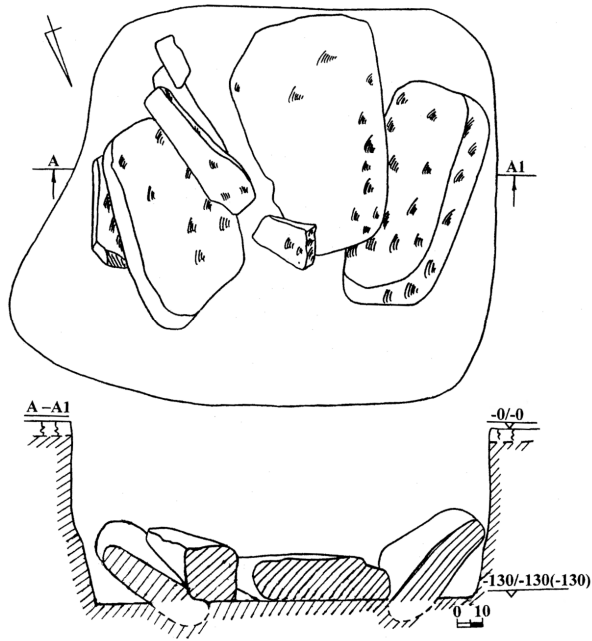

Рис. 1. План кам'яної конструкції із кургану № 4162

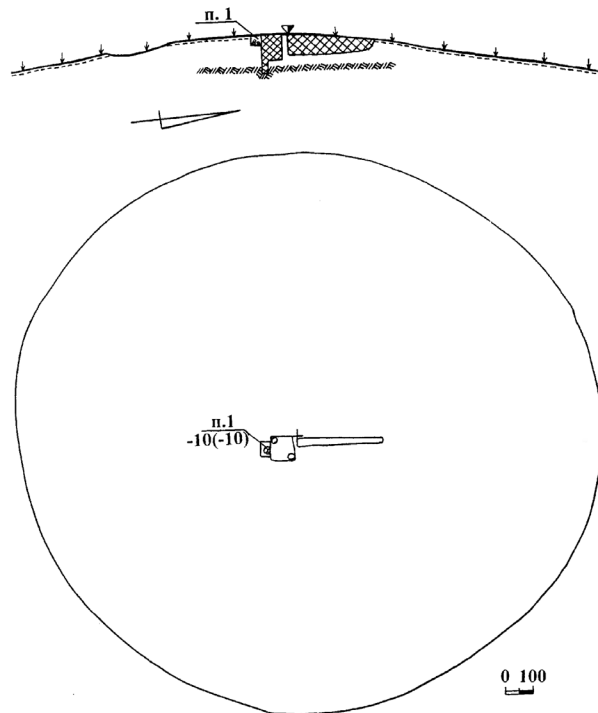

Рис. 2. План кургану № 4163 «Бажанова Могила»

Яма поховання № 1 фіксувалася з глибини 0,1 м від поверхні насипу. Вона мала круглу чи овальну в плані форму діаметром 0,7–0,8 м, глибину від рівня впуску 0,5 м. На дні ями без анатомічного порядку лежали два уламки стегнових кісток та череп людини. Кістки та череп дуже обпалені, їхня поверхня вкрита щільним шаром сажі. Вугілля та попіл знаходилися також на дні ями та в ґрунті, що її заповнював. На 0,1–0,2 м вище черепа знаходився ще один обпалений уламок стегнової кістки та половина розбитого у давнину горщика (рис. 3. 1).

Ліпний глиняний горщик низьких пропорцій з відігнутими вінцями, край яких косо зрізаний назовні. Дно пласке з невеликою закраїною. У верхній частині корпуса горщик прикрашений прокресленими косо заштрихованими трикутниками, які направлені вершинами вверх. Поверхня заглажена, темно-коричневого кольору. Діаметр вінець 12 см, корпусу 13,3 см, дна 7,4 см, висота 10,5 см (рис. 3. 2). Сліди горіння на поверхні горщика відсутні.

Окрім цього поховання грабіжники зруйнували ще декілька впускних поховань. У відвалах з грабіжницького шурфа знайдено уламки кісток декількох скелетів, дерев'яних поховальних конструкцій, шматки очеретяної пресованої підстилки, уламки трьох ліпних горщиків зрубної культури, кіммерійський кубок, знаряддя з кременю.

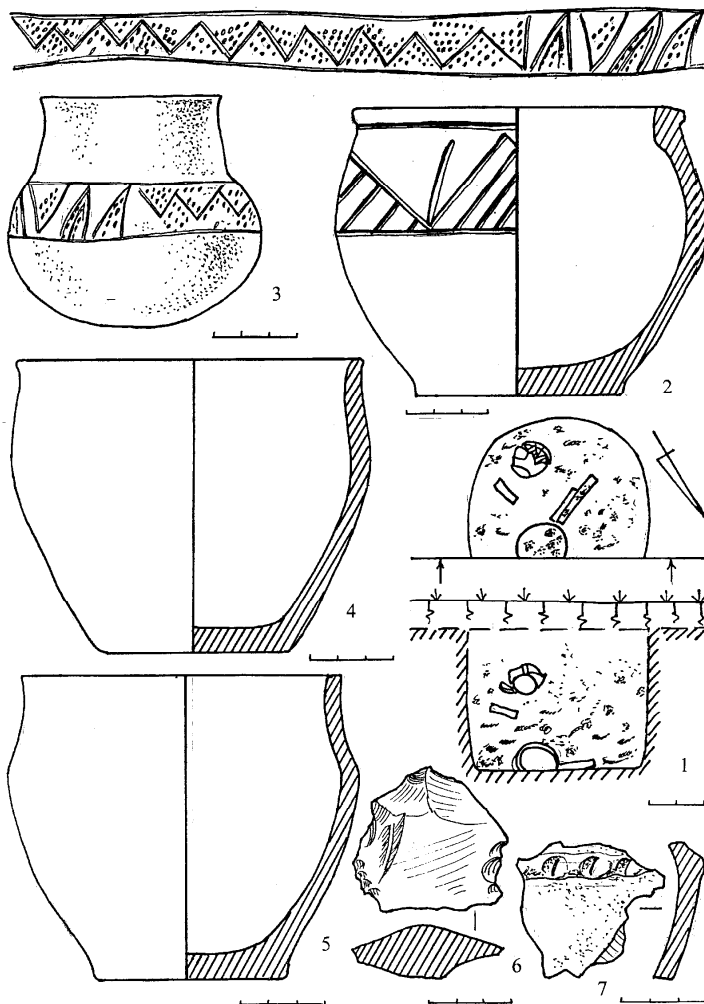

Рис. 3. Матеріали з кургану № 4163 «Бажанова Могила»:
1, 2 – поховання № 1; 3 – 7 – артефакти, знайдені у відвалах з грабіжницького шурфа і траншеї (2-5, 7 – кераміка, 6 – кремень)

Ліпна глиняна банкоподібна посудина з незначно відігнутими назовні вінцями, плечем на 1/3 висоти корпусу, пласким дном без закраїни. Поверхня заглажена, колір вохристо-коричньовий. Діаметр вінець 12,4 см, корпусу 12,9 см, дна 6,8 см, висота посудини 10,6 см (рис. 3, 4).

Ліпний глиняний горщик з прямими вінцями, краї яких сплюснені, пригостре-ним плечем на 1/3 висоти корпусу, пласким дном з невеликою закраїною. Поверхня заглажена, колір вохристо-коричневий. Діаметр вінець 11,5 см, корпусу 12,6 см, дна 7 см, висота горщика 10,9 см (рис. 3, 5).

Уламок стінки ліпного глиняного горщика, орнаментованого наліпним овальним у перетині пружком, який розчленований відбитками пальців (рис. 3, 7). Крем'яне двустороннє скребло на відщепі. Розміри знаряддя 5,4 x 5,2 x 1,8 см (рис. 3, 6).

Ліпний чорнолискований кубок з відігнутими назовні вінцями, циліндричним горлом, опуклобоким корпусом та круглим, плескуватим дном. На плічках кубка розташований орнаментальний фріз, який складається з горизонтальних ліній, між якими вміщена ломана лінія. Трикутники, які вона створює, заповнені безсистемними наколами. Діаметр вінець 6,5 см, горла в нижній частині 7,1 см, корпусу 9 см, висота кубка 8,3 см (рис. 3, 8).

Виходячи з досвіду розкопок заплавлених курганів у пониззі Орілі, зокрема розташованих поблизу Єлизаветівського мікрорайону, на околиці сусіднього с. Лобойківка [6], кургани № 4162 та 4163, ймовірно, були збудовані в енеоліти-ранньому бронзовому віці. Цей висновок підтверджується і присутністю в кургані № 4162 кам'яної скрині основного поховання, яка за зовнішніми ознаками найбільш схожа на скрині саме цього часу. Зауважимо, що якщо запропонована нами інтерпретація пам'ятки правильна, то її слід розглядати як вельми неординарну, тобто, як першу відому в Нижньому Приорілі кам'яну скриню доби раннього металу [11].

В кургані № 4163 «Бажанова могила» грабіжники зруйнували щонайменше три впускних поховання зрубної культури і одне кіммерійське.

Зрубні поховання, напевне, відносяться до кола пам'яток БМЗК і можуть бути датовані XIV–XIII ст. до н. е. За поховальною обрядовістю від загальної маси поховань БМЗК, для якої характерна інгумація і східна орієнтація скорчених на боці скелетів, вирізняється частково зруйноване поховання № 1 (рис. 3, 1). Ймовірно, його слід розглядати як часткове трупоспалення на стороні з подальшим зсипанням напівзгорілих решток померлого в круглу яму.

Можливо, це поховання слід розглядати в колі найпізніших у межах БМЗК. На думку В. В. Отрошенка [8, с. 181–183], деструкція зрубної культури України, яка визначається ним межею XIII–XII ст. до н. е., супроводжувалася трансформацією поховальної обрядовості. На зміну інгумації приходить кремация. Автор спирається на матеріали кургану біля с. Суха Гомольша в Харківській обл., в якому досліджено 15 зрубних поховань, з яких 11 являють собою урнові трупоспалення, розташовані у два ряди [1, с. 87–95]. Морфологічні особливості кераміки, що походить з поховань не залишає сумнівів у їхній зрубній культурній належності. Обґрунтованим видається і запропоноване Ю. В. Буйновим та В. К. Міхєєвим датування пам'ятки в хронологічних межах XV–XIII ст. до н. е. [1, с. 94]. Спалення померлих на місці – явище для зрубної культури достатньо ординарне, що неодноразово відмічалось в літературі [2; 7]. Однак поховання з Сухой Гомольші – поки що єдина зрубна пам'ятка, яка фіксує традицію спалення небіжчиків на стороні. Дослідження безурнового поховання в кургані № 4163 біля с. Єлизаветівка звісною мірою підтверджує побутування такого різновиду поховань в осередку племен БМЗК.

Те, що шукачі скарбів зруйнували кіммерійське поховання викликає особливий жаль. Кубок з нього за формою, наявністю лискування, і, головне, за спе-

цифічною орнаментальною композицією, яка являє собою обмежений горизонтальними лініями фріз з геометричним орнаментом, належить до посуду новочеркаської групи кіммерійської культури [3, с. 29–30, рис. 6; 10]. За підрахунками С. В. Махортих, в Північному Причорномор'ї відомо тільки 24 новочеркаські поховання, які супроводжувалися кубками [5, с. 107]. За технікою нанесення орнаменту і використаним орнаментальним елементам найближчим аналогом Єлізаветівському кубку є фріз, розміщений на кубкоподібній посудині з поховання № 14 кургану Дубова Могила з м. Інгулець Дніпропетровської обл., основу якого також складає ламана лінія. Деякі зі створених нею трикутників заповнені наколами [4, с. 90, рис. 3, 3–5].

Обидва частково зруйновані кургани залишаються археологічними пам'ятками, які потребують подальшої державної охорони. Ідеальним варіантом у ситуації, яка склалася, було б повне археологічне дослідження цих курганів, але на заваді проведення такого заходу стає відсутність необхідних коштів. Органи місцевого самоврядування матеріали щодо руйнації археологічних пам'яток направлені в прокуратуру. Дніпропетровським обласним центром з охорони історико-культурних цінностей рекомендовано Єлізаветівській сільраді засипати грабіжницькі ями та провести необхідні пам'яткоохоронні заходи.

Бібліографічні посилання

1. **Буйнов Ю. В.** Курган срубной культуры у с. Сухая Гомольша на Харьковщине / Ю. В. Буйнов, В. К. Михеев // Вісн. ХДУ. – 1989. – № 343. – Вип. 23. – С. 87–95.
2. **Волкобой С. С.** Срубные погребения с трупосожжением в Орельско-Самарском междуречье / С. С. Волкобой // Курганные древности степного Поднепровья III–I тыс. до н. э. : сб. науч. тр. – Д., 1979. – С. 98–103.
3. **Гаврилюк Н. А.** Лощеная керамика степных погребений предскифского времени / Н. А. Гаврилюк // Памятники древних культур Северного Причерноморья : сб. науч. тр. – К., 1979. – С. 20–40.
4. **Ковалева И. Ф.** Курганы энеолита-бронзы в Криворожском течении Ингульца : монография / И. Ф. Ковалева, З. П. Марина, В. А. Ромашко. – Д., 2003.
5. **Махортих С. В.** Киммерийцы Северного Причерноморья : монография / С. В. Махортих. – К., 2006.
6. **Марина З. П.** Курганы энеолита-бронзы у с. Лобойковка Днепропетровской области / З. П. Марина, В. А. Ромашко, Д. Л. Тесленко // Вісн. ДНУ. – 2007. – Вип. 6. – С. 185–200.
7. **Отрощенко В. В.** Погребения с трупосожжением срубной культуры Нижнего Поднепровья / В. В. Отрощенко // Энеолит и бронзовый век Украины : сб. науч. тр. – К., 1976. – С. 172–190.
8. **Отрощенко В. В.** Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення) : монографія / В. В. Отрощенко. – К., 2001.
9. **Ромашко В. А.** Результаты исследования поселений позднего бронзового века в окрестностях местонахождения Лобойковского клада / В. А. Ромашко // Матеріали та дослідження з археології Східної України. Від неоліту до кіммерійців : зб. наук. пр. / за ред. С. М. Санжарова. – Луганськ, 2007. – Вип. 7. – С. 209–216.
10. **Тереножкин А. И.** Киммерийцы : монография / А. И. Тереножкин. – К., 1976.
11. **Тесленко Д. Л.** К вопросу о территории распространения каменных гробниц энеолита-ранней бронзы степной Украины / Д. Л. Тесленко // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н. э. – V в. н. э.) : докл. науч. конф. / редкол. Е. В. Яровой (отв. ред.) и др. – Тирасполь, 2002. – С. 107–111.

Надійшла до редколегії 29.11.2009.